

Metka je študentka in to bi rad postal tudi Janez

Zadnja dva meseca beremo in poslušamo o (gotovo) dobronamernem ukrepu nekaj ljubljanskih fakultet, ki so se odločile, da bodo v svojih internih aktih namesto za slovenščino do sedaj običajnega moškega slovničnega spola za nanašanje na pripadnike obeh bioloških spolov uporabljale raje ženski slovnični spol (povezave do dela debate, ki se je odvijal v medijih, so tukaj: https://sl.wikiversity.org/wiki/Izražanje_spolne_nebinarnosti). Nočem se opredeliti do upravičenosti, smotrnosti in/ali smiselnosti takega ukrepa in nikakor nočem posegati v avtonomijo posamičnih fakultet in njihovih organov upravljanja. Vendar pa je glede na vse javne objave njihov ukrep že zdavnaj prešel fakultetne okvire in postal del obče slovenske jezikovne debate. Osredotočil se bom na dve trditvi, ki se pojavljata in ponavljata v približno polovici vsega napisanega o tem ukrepu. Na trditev, da ukrep ne posega v jezikovni sistem (recimo intervju z Markom Stabejem, Mladina 8. 6. 2018, ali pa Intervju z Moniko Kalin Golob, Mladina 6. 7. 2018), in trditev, da je jezikovna "neenakopravnost", ki naj bi jo ukrep odpravljal, posledica družbene neenakopravnosti moških in žensk oziroma da je odprava te "neenakopravnosti" nujna za družbeno enakopravnost spolov (recimo Jana Rošker v Sobotni prilogi 16. 6. 2018).

Na nek način sta si trditvi, ki ju približno v takšni obliki ponavljajo predvsem zagovorniki omenjenega ukrepa, kontradiktorni. Če je namreč jezik sedaj neenakopraven (seveda ob predpostavki, da je jedro neenakopravnosti jezikovni sistem, v katerem je moški slovnični spol nezaznamovan), bi ga bilo seveda smiselno popraviti (če se to da), vendar, če je jezik oz. jezikovni sistem ta, ki naj bi bil neenakopraven, zakaj se ga potem skuša popraviti z nečim, kar naj ne bi spreminjalo jezikovnega sistema ampak le raba. Ali je res le raba tista, ki je neenakopravna? Zakaj za spremembo rabe ni dovolj le sprememba rabe? Zakaj potrebujemo zanjo sistemski ukrep? Kaj pravzaprav raba v tem primeru sploh pomeni?

Če sprejmemo trditev, da je jezik zaradi uporabe nezaznamovanega moškega slovničnega spola neenakopraven, potem nas gotovo moti, da so moškega slovničnega spola tudi zaimki 'kdo', 'kdor', 'nihče', 'nekdo' itd. Da namreč vedno vprašamo le "Kdo je bil?" in ne "Kdo je bila?", če slišimo, da se je nekdo pogovarjal z nekom po telefonu. Da vedno brez težav rečemo "Nekdo me je poklical sredi sestanka," četudi je ta "nekdo" bil mama, babica, teta, hčerka, prijateljica itd. In da četudi rečemo le "Nihče ni prišel," seveda ne mislimo reči, da ni prišel noben moški, temveč da ni prišel nihče iz neke kontekstualno določene skupine ljudi, živali ali česarkoli že. "Nihče" se seveda brez težav uporablja tudi za nezemeljska bitja, ki bi lahko imela tudi pet ali deset bioloških spolov. Enako tudi "nekdo" in tako naprej. Če je vse to res, potem si težko zamislimo, da bi nas motila le jezikovna raba, saj slovnični spol zaimkov 'nekdo' in 'nihče' pač ni stvar jezikovne rabe, ampak izhaja iz samega jezikovnega sistema. Če torej želimo popraviti ta manko jezikovnega sistema slovenščine, zakaj se ga lotevamo s popravljanjem rabe?

Trditi želim ravno nasprotno, da jezikovni sistem ni tako očitno neenakopraven oziroma da je razprava o neenakopravnosti jezikovnega sistema rahlo neplodna, opisovani ukrep pa vsekakor posega in želi spremeniti jezikovni sistem. Iz napisanega sicer na nek način sledi, da je po mojem mnenju ukrep nepotreben ali pa vsaj neprimeren, vendar je to že druga debata, ki niti ne spada več v okvire jezikoslovja. O omenjanem ukrepu se ne izrekam, vsekakor pa menim, da izvajanje tega določila ne bo imelo velikega vpliva na (ne)enakopravnost žensk v (slovenski) družbi (če sploh kakšen).

Preden nadaljujemo, naj se za trenutek ustavimo pri navedenih razlogih za obravnavani ukrep. Da je položaj žensk v zgodovini bil vedno depriviligiran oz. nedominanten, ni treba posebej dokazovati, pa vendar se zdi vredno dodati, da je Slovenija sodeč po raziskavi, ki ustvarja globalno lestvico neenakosti med spoloma (https://en.wikipedia.org/wiki/Global_Gender_Gap_Report), kar se tega tiče relativno dobra. To seveda ne pomeni, da ne moremo biti še boljši, hočem le reči, da

argumentiranje z navajanjem, kaj da počnejo drugje "v razvitih državah", morda ni najboljše, saj položaj žensk (relativno do moških) v teh drugih državah ni nujno primerljiv s Slovenijo. Podobno kot na primer ni smiselno kopiranje šolske ali znanstvene politike iz držav in političnih ureditev, kjer sta šolstvo in znanost slabše razvita, dajeta slabše rezultate itd. Ponovno, nočem reči, da položaj žensk ne potrebuje izboljšanja, nikakor, trdim le, da je slepo kopiranje ukrepov iz okolij, za katere vemo, da na konkretnih področjih niso nujno tako razvita kot mi, neproduktivno.

Nazaj k prvi trditvi: ali omenjani ukrep posega v jezikovni sistem?

Spol kot slovnična kategorija je znan v številnih jezikih sveta (nikakor ne v vseh). V slovnici z oznako 'slovnični spol' poimenujemo potencialno dve ločeni stvari, saj se zdi, da je slovnični spol samostalnikov tipa 'učiteljica' in 'učitelj' drugačen od slovničnega spola samostalnikov tipa 'železnica' in 'vlak'. Neživi samostalniki imajo slovnični spol, ki nima nikakršne povezave z biološkim spolom. Tudi biološki spol je bolj povezan s slovničnim pri samostalnikih, ki opisujejo ljudi, kot pa pri samostalnikih, ki opisujejo živali. Če rečemo, da smo videli lastovico ali orla, nas ne bojo označili za slepega, če je bila tista ptica dejansko lastovičar oziroma orlica. Pa tudi to seveda ne velja enako za vse živali (krava je samo krava in bik je samo bik, medtem ko je pes lahko tudi psica, maček in mačka pa se zdita celo zamenljiva: tako maček kot mačka sta marsikomu lahko ali eno ali drugo).

Samostalniki posamičnega slovničnega spola, kot rečeno, ne označujejo samo človeških in živalskih pripadnikov konkretnega biološkega spola, temveč se uporabljajo tudi za označevanje neživih stvari. Slovnični spol je preko tega samo način razvrščanja samostalnikov v skupine, ki je delno prekriven z nejezikovnim razumevanjem pojma spola. Ženskega in moškega slovničnega spola so tako tudi samostalniki, ki opisujejo neživo naravo oz. predmetnost: *miza, skala, reka* itd. so ženskega slovničnega spola, *stol, kamen, potok* itd. pa moškega. Samostalniki srednjega slovničnega spola pa lahko včasih označujejo tudi pripadnike živalskih vrst ali ljudi: *dekle, dete, tele, kljuse* itd.

Seznam treh slovničnih spolov nam vse samostalnike razdeli v tri nepovezane skupine. Tako smo se vsaj učili v šoli. Na razmerja med slovničnimi spoli pa bi lahko gledali tudi drugače. Lahko bi namreč rekli, da so samostalniki ženskega slovničnega spola (ki označujejo ljudi) podmnožica samostalnikov moškega slovničnega spola in da so samostalniki moškega slovničnega spola, ki seveda vključujejo tudi samostalnike ženskega slovničnega spola, podmnožica samostalnikov srednjega slovničnega spola. Približno tako razume razmerja med slovničnimi spoli sodobna jezikoslovna teorija. Po takšnem razumevanju razmerja med slovničnimi spoli (prikazali bi ga lahko takole: [srednji [moški [ženski]]) je ženski slovnični spol, kakršnega pozna slovenščina, najkonkretnejši, saj ga uporabljamo (poleg primerov, ko označuje nežive predmetnosti, in nekaj drugih izjem) samo za označevanje pripadnic ženskega biološkega spola (tako za živali kot za ljudi), medtem ko moški slovnični spol (v večini primerov) označuje le, da je nosilec nekaj živega ali človeškega (ponovno, ko odmislimo samostalnike, ki označujejo nežive predmete in pojme, ter nekaj drugih izjem), srednji slovnični spol, na drugem koncu lestvice, pa je univerzalni oziroma neoznačen slovnični spol, ki sam zase ne prinaša nobenega dodatnega pomena.

Po takšnem razumevanju je označba 'moški slovnični spol' zavajajoča, saj se moški slovnični spol ne uporablja samo za pripadnike moškega biološkega spola (če se omejimo na samostalnike, ki označujejo ljudi in živali), temveč vse ljudi (oziroma vsa živa bitja). Lahko bi ga imenovali tudi 'človeški (slovnični) spol' ali pa 'živi (slovnični) spol'. S takšnim imenom, se zdi, bi tudi slavne opombe iz uradnih dokumentov zvenele povsem drugače, izgubile pa bi tudi nekaj smisla -- "V dokumentu uporabljeni živi (slovnični) spol se nanaša na katerikoli (biološki) spol". Tudi če bi moškemu slovničnemu spolu dali neko nevtrarno ime, recimo 'slovnični spol 2', bi omenjena

opomba izgubila nekaj naboja -- "V dokumentu uporabljeni (*slovnični*) *spol* 2 se nanaša na katerikoli biološki spol".

Nezaznamovanost živega/moškega slovničnega spola glede na ženski slovnični spolu oziroma širina njegovega pomena se lahko dokazuje na več načinov. Oblikoslovno gledano, je več kot očitno, da so (1) poimenovanja v ženskem slovničnem spolu, ko niso izpeljana direktno iz glagola (ali česa drugega), skoraj vedno izpeljana iz živospolne/moške oblike (*rektor-ica; študent-ka; predavatelj-ica, kralj-ica, tat-ica ...*), (2) da živospolno/moško obliko najdemo v nadaljnjih morfoloških izpeljavah: *rektor-ska konferenca* (ne *rektorič-inska/rektorica-ska*), *študent-ska izkaznica* (ne *študent-kska*), *predavatelj-sko mesto* (ne *predavatelj-ičevsko*), *kralj-estvo* (ne *kraljičevstvo*), *kralj-evinina* (ne *kraljičinina*) ... tudi na drugih področjih obstoja jezika je nezaznamovanost živega spola očitna: (3) večbesedna poimenovanja tipično vključujejo živospolno/moško obliko: *prehod za pešce, društvo prijateljev mladine, dom upokojencev, vprašalnik za kupce ...* (4) v slovarju imamo vedno izpisano le živospolno obliko pridevnikov, ki je tipično brez slovnične končnice (*visok (/a/o)*), (5) v skladnji se živi spol uporablja kot skupen spol pri raznospolnih sestavljenih osebkih (*Stol in miza sta bila polomljena*. In ne *Stol in miza sta bili polomljeni.*), (6) le uporaba živega spola omogoča nanašanje na mešane skupine osebkov (*Vi tam, v hlačah in krilih, stopite naprej.*), (7) neprimerljivost ženskega in živega slovničnega spola se pokaže tudi pri eliptičnih stavkih: primerjaj "*Peter je študent in to bi rada postala tudi Metka.*" z "*Metka je študentka in to bi rad postal tudi Peter.*" Slednji stavek je nesprejemljiv, medtem ko je prvi stavek povsem običajen.

Upoštevajoč ta slovnična dejstva brez težav zaključimo, da se moški oziroma živi slovnični spol v dokumentih ne uporablja, ker je "nekoč nek moški tako odločil", ampak ker je takšen jezikovni sistem slovenščine (kar pa ni posledica odločitve enega ali drugega slovničarja, ampak je posledica naravnega razvoja jezika znotraj omejitev, ki jih na jezikovni sistem vzpostavlja naša biološko definirana jezikovna zmožnost). Opomba pod črto, ki je očitno sprožila to malo revolucijo, je zelo verjetno nastala v okviru razvoja pravnega jezika, ki bi se rad izognil vsaki najmanjši možnosti dvomnosti oz. napačne interpretacije in v tej želji pogosto spregleda sistemska pravila jezika. Živi/moški slovnični spol se torej v uradnih dokumentih za nanašanje na predstavnike obeh bioloških spolov ne uporablja zaradi družbene premoči enega ali drugega biološkega spola ali neke s strani družbeno dominantne skupine vsiljene kaprice, temveč predvsem zaradi tega, ker tako deluje jezikovni sistem.

Ker torej prejšnje stanje (tj. uporaba živega/moškega slovničnega spola za naslavljanje vseh) izhaja oz. ima podlago na jezikovno-sistemski lastnosti enega od treh slovničnih spolov, je spreminjanje takega stanja oziroma vsiljevanje drugačne rešitve vsekakor poseg v jezikovni sistem, saj nam spreminja znotraj-jezikovno rešitev, ki izhaja iz samega jezika. Zato, da bomo to novo rešitev lahko smiselno uporabljali, pa si moramo seveda najprej popraviti naš jezikovni sistem. Namesto nezaznamovanosti živega/moškega slovničnega spola, se moramo naučiti uporabljati kot nezaznamovan slovnični spol ženski slovnični spol. Spreminjanje (ne)zaznamovanosti posameznega slovničnega spola pa je vsekakor poseg v jezikovni sistem. Če namreč za nanašanje na katerokoli živo osebo izberemo samostalnik ženskega slovničnega spola, smo ženskemu slovničnemu spolu odvzeli tisto specifičnost, da označuje samo osebe ženskega biološkega spola, in ga začeli uporabljati kot živi slovnični spol. Vendar če pri samostalnkih kot živi slovnični spol uporabljamo ženski slovnični spol, kaj se zgodi s slovničnimi besedami? Ali naj potem tudi tukaj kot živi slovnični spol uporabljamo raje ženski slovnični spol? Ali naj rečemo »*Kdo/Katera je vstopila?*« oz. »*Nihče/Nobena ni vstopila.*« seveda ne misleč le na osebe ženskega spola? V kolikor se odločimo za to, bo naš ukrep vsekakor bolj dosleden, a temu res ne moremo več reči sprememba rabe, ustvarili smo namreč nov jezikovni sistem.

Naj ponovno dodam, da se nikakor ne opredeljujem do tega, ali je prav ali narobe posegati v jezikovni sistem, hočemo le reči, da je poseg v jezikovni sistem prav označiti za 'poseg v jezikovni

sistem' (naj se jajcu reče jajce ...). Ali je želja po spreminjanju sistema smiselna oziroma upravičena, je drugo vprašanje, v katerega se tu ne spuščam. Istočasno pa naj vseeno dodamo, da je nerazumljiv drugi del ukrepa, ki pravi, da naj bi čez tri leta polovico pravilnikov pisali v enem jezikovnem sistemu, polovico pa v drugem. Polovico v običajni/stari slovenščini, polovico v popravljeni/novi slovenščini. Če že imamo razloge za narediti nov sistem, in če smo se nov sistem potrudili narediti, zakaj ga nismo pripravljene posvojiti do konca?

Malo lažje se zdi ovreči drugo trditev.

Če "neenakopravnost" izhaja iz jezikovnega sistema, jezikovni sistem pa je last vsakega posameznika (in ne družbe, kot je morda trdila starejša jezikoslovna teorija), potem se zdi nenavadno, da bi ga označili za neenakopravnega, saj ne more biti posledica družbene neenakopravnosti.

Pa vendar, predpostavimo, da res obstaja povezava med obliko jezika in družbenim položajem žensk. V kolikor bi jezikovnosistemska ureditev slovničnih spolov izhajala iz družbene ureditve oz. bi jo na nek način diktirala, bi pričakovali, da bo med izbiro jezika oz. jezikovnim sistemom, ki ga v neki družbi uporabljajo, in družbenim položajem žensk v tej družbi direktna korelacija, a se to hitro izkaže kot povsem neutemeljena predpostavka. Na zgoraj omenjeni globalni lestvici neenakosti med spoloma (https://en.wikipedia.org/wiki/Global_Gender_Gap_Report) imamo isti jezik govoreče države tako pri vrhu kot pri dnu lestvice. Špansko recimo govorijo tako v Nikaragvi, ki je na 6. mestu, kot v Paragvaju na 95. mestu, angleško pa tako na Irskem in Novi Zelandiji, ki sta na 8. in 9. mestu, kot v Združenih državah Amerike na 49. mestu, Gani na 71. mestu in Liberiji na 107. mestu. Tu menda ni treba kaj dosti dodati.

Kakor je že bilo omenjeno tudi znotraj te debate, bi po tej predpostavki morali v družbah, kjer govorijo jezik, v katerem ali ni razlikovanja med spoli (recimo poljuben turški jezik) ali pa je ženski slovnični spol nezaznamovan v primerjavi z moškim, ženske imeti enakopravno ali pa celo dominantno družbeno vlogo. A nič od tega ni res. Turške jezike recimo govorijo v Turčiji, Azerbajdžanu, Turkmenistanu, Uzbekistanu, Kirgizistanu in Kazahstanu. Nobena od teh držav pa na globalni lestvici neenakosti med spoloma ni višje od 50. mesta. Najnižje uvrščena Turčija je celo na samem repu lestvice (129. med 142 državami).

Podpore opisani trditvi, da moramo spremeniti jezik, če želimo doseči enakopravnost spolov, ne najdemo. Pa vendar nočemo reči, da je celotna debata, ki se še odvija, nepotrebna. Po eni strani se sicer res zdi, da debata o izbiri spolskih oblik na nek način odvrta pozornost od problema enakopravnosti med spoloma. Zaradi te debate se namreč ne govori toliko o problemih, ki dejansko obstajajo, recimo o stopnji tveganja za revščino in prisotnosti v medijih. Po podatkih SURS-a so glede na spol in starost med osebami z najvišjo stopnjo tveganja revščine ženske nad 64 let (<http://www.stat.si/StatWeb/News/Index/6070>), glede na vsakomesečna poročila o ženskah v medijih, ki jih objavlja Metina lista, pa je bil junija 2018 delež žensk v slovenskih medijih komaj 25 % (<https://metinalista.si/junij-2018-zenske-v-medijih/>). Po drugi strani pa debato lahko razumemo tudi kot povod za razprave o dejanskih problemih, le da se žal do sedaj o teh problemih in možnih rešitvah še nismo začeli pogovarjati.

Franc Marušič, red. prof. za jezikoslovje na UNG